

Jørgen Würtz Sørensen:

Faser i udviklingsstrategien på Cuba efter 1959.

En analyse af overgangen til socialisme i et u-land

1. Indledning

Kun i et fåtal af lande i den tredje verden er det lykkedes befolkningen over et længere åremål at forsøge at opbygge et socialistisk samfund, hvor man har kunnet afbryde afhængigheden af de kapitalistiske centerlande. Derfor er det vigtigt i relation til diskussionen omkring nødvendigheden af en dissociativ udvikling at analysere disse forsøg for nærmere at drage erfaringer fra de konkrete udviklingsprocesser og de forskellige forsøg på bevidste indgreb i denne proces. Formålet med nærværende artikel er således at knytte diskussionen af mulighederne og vanskelighederne for opbygningen i et u-land sammen med diskussionen om de nødvendige betingelser for en dissociativ udvikling, her konkretiseret ved de cubanske erfaringer i de tyve år, som er gået siden revolutionen i 1959. Disse konkrete erfaringer tænkes således sammenstillet med de centrale dele i dissociativ udvikling, primært nødvendigheden af en afkobling fra verdensmarkedet og selvcentrering, hvor der lægges vægt på en dynamisk udvikling af hjemmemarkedet, hvor befolkningen glider produktivt ind, etableringen af en hjemmemarkedsorienteret produktionsstruktur, en mobilisering af lokalt tilgængelige ressourcer samt anvendelsen af landets egen teknologi.¹

Netop diskussionen af de særlige betingelser for opbygningen af socialismen i et mindre u-land rammer ned i en lakune i forskningen, idet stort set hele den teoretiske debat om socialismens politiske økonomi er koncentreret om erfaringer fra Sovjet, Østeuropa samt Kina. Problemerne har imidlertid i disse lande været af en anden karakter end f.eks. Cubas og Nordkoreas, dels ved Sovjets og Kinas mulighed for en relativ autarkisk udvikling, dels ved de østeuropæiske landes mere udviklede produktivkræfter ved transformationsfasens begyndelse. Herved er de konkrete undersøgelser af

1) Vedrørende dissociativ udvikling, se Dieter Senghaas, Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik. Plädoyer für Dissoziation, Frankfurt: Suhrkamp 1977, pp. 265ff.

Jørgen Würtz Sørensen:

Faser i udviklingsstrategien på Cuba efter 1959.

En analyse af overgangen til socialisme i et u-land

1. Indledning

Kun i et fåtal af lande i den tredje verden er det lykkedes befolkningen over et længere åremål at forsøge at opbygge et socialistisk samfund, hvor man har kunnet afbryde afhængigheden af de kapitalistiske centerlande. Derfor er det vigtigt i relation til diskussionen omkring nødvendigheden af en dissociativ udvikling at analysere disse forsøg for nærmere at drage erfaringer fra de konkrete udviklingsprocesser og de forskellige forsøg på bevidste indgreb i denne proces. Formålet med nærværende artikel er således at knytte diskussionen af mulighederne og vanskelighederne for opbygningen i et u-land sammen med diskussionen om de nødvendige betingelser for en dissociativ udvikling, her konkretiseret ved de cubanske erfaringer i de tyve år, som er gået siden revolutionen i 1959. Disse konkrete erfaringer tænkes således sammenstillet med de centrale dele i dissociativ udvikling, primært nødvendigheden af en afkobling fra verdensmarkedet og selvcentrering, hvor der lægges vægt på en dynamisk udvikling af hjemmemarkedet, hvor befolkningen glider produktivt ind, etableringen af en hjemmemarkedsorienteret produktionsstruktur, en mobilisering af lokalt tilgængelige ressourcer samt anvendelsen af landets egen teknologi.¹

Netop diskussionen af de særlige betingelser for opbygningen af socialismen i et mindre u-land rammer ned i en lakune i forskningen, idet stort set hele den teoretiske debat om socialismens politiske økonomi er koncentreret om erfaringer fra Sovjet, Østeuropa samt Kina. Problemerne har imidlertid i disse lande været af en anden karakter end f.eks. Cubas og Nordkoreas, dels ved Sovjets og Kinas mulighed for en relativ autarkisk udvikling, dels ved de østeuropæiske landes mere udviklede produktivkræfter ved transformationsfasens begyndelse. Herved er de konkrete undersøgelser af

1) Vedrørende dissociativ udvikling, se Dieter Senghaas, Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik. Plädoyer für Dissoziation, Frankfurt: Suhrkamp 1977, pp. 265ff.

de socialistiske udviklingslande i nogen grad blevet forsømt, selv om behovet for sådanne analyser er blevet påpeget i teoretiske behandlinger af selvcentreret udvikling.² De økonomier, der således primært har interesse, er sådanne, hvor en politisk revolution er blevet påbegyndt og har haft held til at overføre statsmagt til en arbejder-bondealliance. Herved har man helt ændret produktionsforholdene således, at kampen for at bringe produktivkræfterne ind under befolkningens kontrol og ledelse, at afkoblingen af landets økonomi fra den internationale kapitalisme og at forhøje befolkningens materielle velfærd er blevet centrale spørgsmål.³

Hovedvægten i artiklen vil således være den historiske analyse af de forskellige udviklingsstrategier, der har været forsøgt på Cuba efter 1959 specielt med henblik på en vurdering af baggrunden for og indholdet af de revisioner af den samlede strategi eller dele deraf, som har fundet sted. Af praktiske grunde vil strategiens elementer af økonomisk, social og politisk karakter blive behandlet efter en analytisk tredeling i en vækst-, en institutionel- samt en mobiliseringsstrategi, hvor den institutionelle beskæftiger sig med planlægnings- og finansieringsorganernes opbygning, mens mobiliseringsstrategien behandler befolkningens rolle i den samlede udviklingsproces, f.eks. masseorganisationernes placering, anvendelsen af materielle og/eller moralske incentiver i produktionen, deltagelsen i tilrettelæggelsen af produktionen etc. Det må understreges, at denne opdeling er rent analytisk, da det er åbenbart, at elementerne er snævert forbundne, således at tredelingen først og fremmest tjener det formål at give en mere præcis beskrivelse af mindre revisioner af dele af den samlede strategi i perioden.⁴ Udviklingsstrategi opfattes således som mere end blot en vækststrategi, hvor økonomisk vækst er eneste indikator på udvikling. For at tale om udvikling må det forlanges, at den økonomiske vækst tjener til en forbedring af befolkningens materielle og kulturelle livsbetingelser. Desuden er et væsentligt element i

2) Clive Y. Thomas, Dependence and Transformation: The Economics of the Transition to Socialism, New York: Monthly Review Press, 1974, pp. 25ff.

3) Som socialistiske udviklingslande betegnes hos Clive Y. Thomas, op.cit., p. 34, Cuba, Nordkorea, Vietnam og i mindre grad Tanzania; Senghaas, op.cit., p. 21, nævner Nordkorea, Cuba og Albanien.

4) Tredelingen inspireret af Archibald R.M. Ritter, The Economic Development of Revolutionary Cuba. Strategy and Performance, New York: Praeger, 1974.

en socialistisk udviklingsproces befolkningens aktive deltagelse i opbygningen af det nye samfund, således at økonomien er underkastet en planmæssig demokratisk ledelse i modsætning til forholdene under kapitalismen.⁵

2. Agrardifferentiering og industrialisering. Udviklingsstrategien 1960-63

Det før-revolutionære Cuba var karakteriseret af en generel strukturel underudvikling og afhængighed som et resultat af landets gradvise integration i det ekspanderende internationale kapitalistiske system. Det cubanske samfund var underudviklet i den forstand, at der ikke i landet selv var muligheder for en selvcentreret økonomisk vækst, idet produktionen var udefra dirigeret, først som del af det spanske kolonirige og fra slutningen af det 19. århundrede som en stadig mere integreret del af den nordamerikanske kapitalisme. Dette betød udviklingen af en afhængig klasse- og produktionsstruktur baseret på Cubas rolle som råvareleverandør af landbrugsvarer til det amerikanske marked. I denne produktion indtog sukkerdyrkingen og sukkereksporten en altdominerende rolle, mens det kun i ringe grad lykkedes at udvikle en indenlandsk industri.⁶

Kampen mod monokulturen og den deraf følgende massefattigdom blev i 1950'erne det væsentlige element i den revolutionære 26. juli-bevægelses program, der i sit udgangspunkt var mere socialt-liberalt end socialistisk. Det drejede sig først og fremmest om en mere retfærdig fordeling af jorden, afsættelse af den korrupte og diktatoriske præsident Batista samt gennemførelse af en række sociale reformer, herunder en uddannelsesreform. Der var derimod ikke i bevægelsens program lagt op til et definitivt opgør med imperialismen og dens lokale allierede, kun reguleringer af de værste vildskud.⁷ Sameksistensen med de store amerikanske selskaber og det lokale afhængige borgerskab viste sig imidlertid hurtigt efter

5) Senghaas, op.cit., pp. 263-266.

6) Vedrørende Cubas integration i verdensmarkedet, se Adelaida Zórina, "On the Genesis of Capitalism in Nineteenth-Century Cuba", Latin American Perspectives, Vol. 2, No. 4 (1975), pp. 7-20.

7) Om det før-revolutionære Cuba, se Donald W. Bray & Timothy F. Harding, "Cuba", i Ronald H. Chilcote & Joel C. Edelstein (ed.), Latin America: The Struggle with Dependency and Beyond, New York: Praeger 1974, pp. 599ff. Vedr. 26. juli-bevægelsens program og sammensætning, se Fernando Mires, Kuba: Die Revolution ist keine Insel, Berlin: Rotbuch Verlag, 1978, pp. 49-90.

Batistas fald i januar 1959 at være en illusion. Allerede udrensningen af Batista-tilhængere i statsapparatet skabte en fjendtlig holdning til Castros regering, og denne mistro i borgerskabet og hos de amerikanske selskaber fortsatte, da der i foråret 1959 iværksattes et boligprogram, hvor huslejerne for arbejderklassen i byerne blev sænket med fra 30 til 50%, samtidig med lønforhøjelser for de over 500.000 sukkerarbejdere. Hertil kom sociale reformer som gratis hospitalsophold og billigere medicin, altsammen ting, der øgede støtten fra bønderne og industriarbejderne.⁸

Den første store konfrontation mellem den revolutionære regering og borgerskabet kom i maj 1959, hvor Castro fremsatte den første jordreform, hvor maximumgrænsen for et gods blev sat til 400 ha, således at al overskydende jord skulle eksproprieres og fordeles blandt jordløse og bønder med for lidt jord. I reformen opfordredes bønderne til at danne kooperativer for at undgå dannelsen af en gruppe uproduktive småbønder, mens godsejerne blev lovet erstatning baseret på tidligere skatteopgivelser. Denne erstatningsparagraf var utvivlsomt en af årsagerne til den voldsomme reaktion fra såvel cubanske som amerikanske godsejere, idet man tidligere bevidst havde vurderet jorden for lavt for at slippe for skattebetaling. Den skærpede klassekamp i sommeren 1959, hvor de kontrarevolutionære sabotagehandlinger startede, var også et resultat af den hurtighed og den konsekvens, hvormed regeringen gennem det nye jordreforminstitut INRA gennemførte eksproprieringen.⁹

For at bremse radikaliseringen startede USA, der tidligere havde aftaget over tre fjerdedele af Cubas sukkerekspport, handelskrig, således at samhandelen mellem de to lande, der var fundamentet i den cubanske økonomi, faldt fra 1,75 milliarder dollars til 907 mill. Denne drastiske og påtvungne afkobling fra det amerikanske marked nødvendiggjorde et forsøg fra cubansk side på at skaffe sig andre handelspartnere, der kunne aftage en del af sukkerproduktionen og som samtidig kunne levere råolie, færdigvarer og forskellige metaller. Disse forsøg på at skabe en mere differentieret udenrigshandel førte i februar 1960 til indgåelse af en handelsaftale med

8) Wilhelm M. Breuer, Sozialismus in Kuba: Zur politischen Ökonomie, Köln: Pahl-Rugenstein, 1973, pp. 49ff.

9) James O'Connor, The Origins of Socialism in Cuba, Ithaca: Cornell University Press, 1970, pp. 90-105.

Sovjet, ifølge hvilken Cuba fik et lån på 100 millioner dollars til 2,5% rente betalt over tolv år. Desuden skulle Sovjet købe fem millioner tons sukker til verdensmarkedspris i et tidsrum over fem år, ligesom Cuba sikredes leverancer af råolie, jern, aluminium, gødning og teknisk assistance til at bygge fabrikker.¹⁰

Handelsaftalen med Sovjet havde som formål at skabe en mere uafhængig stilling i forholdet til USA, men var ikke et forsøg på at afbryde forbindelserne til det amerikanske marked. Dette forsøg på at gøre Cuba til en selvstændig og ligeberettiget partner i udenrigshandelen kvaltes imidlertid i starten, idet USA optrappede sine restriktioner ved gradvise nedskæringer af sukkerkvoten, ligesom man standsede for leverancer af en række for Cuba fundamentale importvarer, som f.eks. råolie, hvorefter Cuba svarede igen med nationaliseringer af først sukkerlatifundierne og senere anden amerikansk ejendom.¹¹

Den skærpede interne klassekamp og konfrontationen og bruddet med USA i sommeren 1960 radikaliserede den revolutionære regering betydeligt, ligesom massemobiliseringen og folkets stigende forventninger drev udviklingen i socialistisk retning. Allerede jordreformen havde skabt en samfundsejet sektor, idet de fleste sukkerlatifundier af rentabilitetshensyn ikke blev udstykket, men fortsatte som statsbrug. Gennem nationaliseringerne i 1960 af amerikansk ejendom blev denne sektor betydeligt udvidet, således at forholdet mellem samfundsejet og privatejet jord i slutningen af 1960 var 44 til 56. Nationaliseringerne berørte efter bruddet med USA tillige den amerikansk dominerede industrisektor, hvis betydning voksede efter iværksættelsen af den amerikanske handelsblokade. Den hastigt opståede samfundsejede sektor i industri og landbrug i forbindelse med den ideologiske radikalisering forstærkede kravet om en planmæssig organisering af produktionen, hvorfor man fra efteråret 1960 startede ekspropriering af store dele af den cubanske industri, handel, transport og bankvirksomhed, for at kunne kontrollere alle centrale områder i økonomien.¹²

10) Stephen Clissold, Soviet Relations with Latin America, New York, 1968, p. 44ff.

11) Leo Huberman & Paul M. Sweezy, Cuba. The Anatomy of a Revolution, New York: Monthly Review Press, 1961, pp. 179-171.

12) O'Connor, op.cit., pp. 135ff.

Samtidig med den stærkt udvidede kontrol med produktionen udarbejdes de første planer til en aktiv bevidst indgriben i samfundsudviklingen. Denne udviklingsstrategi havde to hovedelementer, nemlig en spredning af landbrugsproduktionen, bort fra sukkermonokulturen samt en importsubstituerende industrialisering inden for såvel svar- som letindustri. Baggrunden for denne strategi lå umiddelbart i den revolutionære regerings opfattelse af årsagerne til Cubas underudvikling, hvor sukkerproduktionen som monokultur blev opfattet som årsag til den omfattende fattigdom, den irrationelle anvendelse af produktionsjorden og den deraf afledte massearbejdsløshed. Denne "sucrophobic tradition" forstærkedes under den amerikanske handelskrig, der viste, at sukkerekporten var symbolet på yankee-imperialismens udbytning af det cubanske folk.¹³ For at undgå den eksportorienterede monokulturs negative økonomiske og politiske følger blev omlægningen i landbrugsproduktionen koncentreret om fremstilling af basisfødevarer til hjemmemarkedet. I denne produktion skulle den betydelige gruppe af arbejdsløse landarbejdere opsuges, samtidig med at denne omlægning ville mindske behovet for import af en lang række landbrugsvarer, som man tidligere havde indført, f.eks. fra USA. Industrialiseringen havde som nævnt også til formål at mindske behovet for import, hvor der i planerne i starten især blev lagt vægt på produktionsmiddelsektoren, men i øvrigt forsøgte videreførelsen af de nationaliserede produktionsanlæg, der var karakteriseret af højtudviklet amerikansk teknologi.¹⁴

I de udkastede overordnede planmål fra 1960-61 blev sukkerproduktionen således klart nedprioriteret i forhold til det øvrige hjemmemarkedsrettede landbrug og industrien. Dette betød imidlertid ikke, at man regnede med et fald i produktionen, tværtimod forventede man, at en rationel anvendelse af produktionsjorden og arbejdskraften kunne opretholde det før-revolutionære niveau med en mindre arbejdsstyrke og mindre produktionsjord. Formålet var først og fremmest at bryde sukkerproduktionens enklavekarakter i økonomien, samtidig med at eksporten blev mere differentieret, således at sukkerets andel hurtigt ville blive bragt ned.¹⁵

13) Ritter, op.cit., p. 129.

14) Breuer, op.cit., pp. 93-104.

15) Breuer, op.cit., pp. 105-112.

Gennem en mere rationel udnyttelse af landbrugsjorden, især de reservejorder, de store amerikanske selskaber havde haft til at ligge brak, regnede man med allerede i slutningen af 1962 at have afskaffet mangelen på fødevarer og dermed de lange køer uden for butikkerne, der var blevet almindelige efter de betydelige real-lønsforbedringer, som var blevet gennemført i 1959. På længere sigt satsedes der på en ændring af dyrkningsmetoderne i landbruget fra ekstensiv til intensiv dyrkning med anvendelse af moderne teknologi, således at det ville være muligt at overføre en betydelig arbejdskraftstyrke til den importsubstituerende industrisektor, der i den første udviklingsstrategi havde absolut primat.

I de fleste arbejder af teoretisk art omkring selvcentreret udvikling peges på nødvendigheden af massernes mobilisering og deltagelse som væsentlige politiske forudsætninger for en heldig fjernelse af de underudviklede strukturer.¹⁶ Mobiliseringen af befolkningen og deres inddragelse i beslutningerne om den konkrete lokale udformning af strategien blev på Cuba et væsentligt led i den samlede strategi. Mobiliseringen var som nævnt allerede startet i revolutionens første år, hvor den øjeblikkelige forbrugsevne havde samlet småbønderne og industriarbejderne bag Castro. Efter 1960 blev denne mobilisering fulgt op ved dannelsen af masseorganisationen CDR (komiteerne til forsvar for revolutionen), der deltog aktivt i bekæmpelsen af de kontrarevolutionære kræfter og blev et forum, hvor de økonomiske planer blev forelagt og diskuteret. Denne diskussion fandt dog primært sted på produktionsstederne, hvor man desuden inden for de enkelte virksomheder indførte "socialistisk kappestrid" med differentierede lønssystemer. Denne vægt på materielle stimuli blev dog fra starten kombineret med en massiv politisk skoling, dels gennem massemedierne, dels gennem den landsdækkende anti-analfabetismekampagne, der i løbet af 1961 bragte analfabetismeprocenten ned fra 23 til 3%.¹⁷

Den massive opslutning bag regeringen, der f.eks. viste sig ved Svinebugtsinvasionen i april 1961, styrkede den optimistiske planlægning, man havde iværksat fra de nye planlægningsorganer, først

16) Senghaas, *op.cit.*, pp. 284-285.

17) Vedrørende CDR og anti-analfabetismekampagnen i 1961, se Richard R. Fagen, *The Transformation of Political Culture in Cuba*, Stanford: Stanford University Press, 1969, pp. 33-103.

og fremmest JUCEPLAN (det centrale planlægningsråd), INRA (jordreforminstituttet) samt Industriministeriet, hvis leder Che Guevara regnede med en årlig vækstrate på knap 15%. Denne overoptimisme var imidlertid ikke begrænset til de revolutionære ledere, der ikke havde særligt kendskab til planlægning, men deltes af udenlandske økonomer, som besøgte Cuba eller direkte arbejdede i de cubanske planlægningsorganer. Den polske økonom M. Kalecki forudsagde således en gennemsnitlig årlig vækst på 13% i perioden 1961-65, idet sukkereksporten på grund af moderniseringen ville kunne forøges med 60% og industriproduktionen med 140% og det ikke-sukkerproducerende landbrug med 90% på de fire år. Noget mere realistisk var de marxistiske amerikanske økonomer Leo Huberman og Paul M. Sweezy, men de regnede dog med en betydelig økonomisk vækst, når de afhængige irrationelle strukturer blev brudt ned.¹⁸

Denne overvurdering af mulighederne for vækst og undervurdering af graden af underudviklede strukturer i de første år efter 1959 blev i 1975 taget op af Fidel Castro på det cubanske kommunistpartis første kongres, hvor han om disse første erfaringer udtalte: "Da vi begyndte på et revolutionært liv, og de konkrete problemer begrænsede sig til at styrte tyranniet, tage magten og udrydde det uretfærdige samfundssystem, syntes vi, at de kommende opgaver på det økonomiske område virkede enklere. Da det kom til stykket, var vor uvidenhed på dette område betydeligt. De problemer, landet måtte tage sig af, var større end vi havde forestillet os - de gennem lang tid underudviklede produktivkræfter, manglen på råstoffer, afhængigheden af landbruget og udenrigshandelen, manglen på teknikere og administrativt personale, den sociale uro og de store samfundsbehov, hvortil skulle lægges en jernhård imperialistisk blokade".¹⁹

Denne fejlagtige vurdering af mulighederne for en eksplosiv vækst skyldtes ikke blot den revolutionære begejstring, men var baseret på konkrete iagttagelser af produktionsresultater i årene 1959-1961, hvor man nåede en generel produktionsstigning på mellem 20 og 30%, nedsatte arbejdsløsheden betydeligt, udvidede brugsjordene samt opnåede en højere grad af mekanisering. Samtidig var suk-

18) Huberman & Sweezy, *Anatomy ...*, pp. 234ff.

19) Fidel Castro, *Beretning til Cubas kommunistiske Partis 1. kongres*, Kbh.: Tiden, 1976, p. 52.

kerproduktionen i 1961 på 6,87 millioner tons, hvilket var den indtil da næsthøjeste høst på Cuba. Disse første resultater viste sig imidlertid ikke at kunne fastholdes, fordi de byggede på en række uudnyttede ressourcer af begrænset varighed, f.eks. lagre af såsød, gødning, maskiner, reservedele, brændstof fra de amerikanske raffinaderier etc. I efteråret 1961 viste de første problemer i den hjemmemarkedsrettede udviklingsstrategi sig, idet importbehovet til såvel industrisektor som forbrug steg drastisk. Samtidig faldt eksportindtægterne, idet sukkerhøsten i 1962 kun blev på 4,8 millioner tons for året efter at falde til 3,88 millioner tons, hvilket var det laveste i en årrække. Dette fald var forårsaget dels af en betydelig tørkeperiode i disse år, dels af den nedprioritering af sukkerproduktionen, der var en umiddelbar følge af den samlede udviklingsstrategi.²⁰ Dette betød, at arealerne til sukkerdyrkningen formindskedes uden at produktionen i øvrigt forbedredes eller rationaliseredes. Hvad værre var, opnåede den differentierede landbrugspolitik heller ikke de opstillede planmål, hvilket bortset fra urealistiske planmål, skyldes at mange af de nye afgrøder som f.eks. majs ikke var velegnet til cubanske jordbundsforhold, ligesom man manglede kendskab til disse afgrøders dyrkning. Dertil kom, at arbejdsproduktiviteten faldt betydeligt som et resultat af den sociale sikring, som mindstelønninger og et udbygget socialt sikkerhedsnet kom til at betyde på et tidspunkt, hvor den politiske skoling trods høj prioritering ikke fik tilstrækkelige resultater.²¹

De dårlige resultater i landbrugsproduktionen fik alvorlige følger for den samlede strategi, idet det manglende overskud fra landbruget kom til at mangle i industrisektoren, hvor ekspansionen til dels var baseret på denne sektorkobling. Derved mislykkedes det at opfylde de overordnede mål med den hurtige industrialisering, nemlig stærk økonomisk vækst, løsning af beskæftigelsesproblemet samt frem for alt en hurtig overvindelse af afhængigheden af import af industrivarer. For at undgå import af industrivarer havde man fra starten satset på en industrialisering over en bred front, men dette viste sig at være for ambitiøst, idet man manglede såvel råvarer som halvfabrikata til en sådan produktion. Resultatet blev

20) Oversigt over udviklingen i den cubanske sukkerproduktion, se Ritter, op.cit., pp. 351-352.

21) Ritter, op.cit., p. 116.

således stik imod hensigten et stort behov for import og et katastrofalt dræn på Cubas i forvejen sparsomme reserve af fremmedvaluta.²²

Skønt dette forhold i nogen grad blev opvejet gennem lån og teknisk bistand fra de socialistiske lande, forblev vækstraten inden for industrien lav fra 1961, hvor man kun forøgede produktionen med 1,7%. Denne lave produktion var således ikke i stand til at skabe nogen importsubstituerende effekt i det cubanske samfund, hvor der inden udgangen af 1961 var tydelig knaphed på såvel industri- som landbrugsvarer. Dette førte i marts 1962 til gennemførelsen af den første rationering af betydeligt omfang. Således rationeredes kød, mælk, ris, bønner, grøntsager, planteolie, tandpasta og sæbe.²³ Allerede i slutningen af 1961 var det således klart, at de i planlægningen indeholdte produktionsmål ikke kunne nås trods store offentlige investeringer, og denne udvikling fortsatte i 1962, der var præget af en generel produktionsnedgang, stigende import af såvel forbrugsvarer som produktionsmidler med en deraf følgende forværret handelsbalance.²⁴

Disse dårlige resultater var udsprunget af en række sammenkædede faktorer, hvor den mest basale var produktivkræfternes lave udgangsniveau, der nødvendiggjorde meget store investeringer i såvel produktionsapparatet som i kvalificering af arbejdskraften. Trods store investeringer i den produktive sektor gik i disse år en betragtelig del af investeringerne til den ikke-produktive sektor, som boligsektoren, uddannelses- og sundhedssektoren, hvilket virkede negativt på den økonomiske vækstrate, men positivt på befolkningens støtte til den revolutionære regering. Hos teoretikere, der har beskæftiget sig med selvcentreret udvikling, er der netop lagt vægt på denne hurtige materielle forbedring formasserne som en nødvendig betingelse for skabelsen af tilstrækkelig loyalitet, deltagelse og offervilje.²⁵ Udviklingen på Cuba viste imidlertid, at en sådan hastig forbedring af massernes materielle vilkår kunne have util-

22) Leo Huberman & Paul M. Sweezy, Socialism in Cuba, New York: Monthly Review Press, 1969, pp. 72ff.

23) Breuer, op.cit., p. 104.

24) Edward Boorstein, The Economic Transformation of Cuba. A First Hand Account, New York: Monthly Review Press, 1968, pp. 139ff.

25) Senghaas, op.cit., p. 284.

sigtede virkninger, idet behovet for import steg væsentligt på et tidspunkt, hvor man var i færd med en omlægning af udenrigshandelen bort fra råvare-monokultureksport. Når den importsubstituerende og hjemmemarkedsorienterede produktion ikke lykkedes, skyldtes det imidlertid også andre forhold. Således lykkedes det ikke at skabe den af f.eks. Dieter Senghaas krævede stærkt selektive udenrigshandel til gensidig nytte.²⁶ Dette krav om udenrigshandelen som alene et supplement og fortsættelse af den hjemmemarkedsorienterede agrare og industrielle aktivitet viste sig umuligt for Cuba, hvis udenrigshandel blev bestemt af den imperialistiske handelsblokade, der tvang Cuba til på mindre end et år fuldstændigt at ændre sin handelsstruktur. Fra i 1959 at have haft 98,9% af sin samhandel med de kapitalistiske lande og kun 1,1% med de socialistiske ændredes dette hastigt i årene efter, således at i 1962 androg de socialistiske landes andel 82,5, mens de kapitalistiske landes var 17,5. I denne periode faldt USA's andel fra 68,7% i 1959 til 0,4 i 1962.²⁷ USA's, Latinamerikas og de fleste vesteuropæiske landes blokade umuliggjorde således en selektiv udenrigshandel, hvilket fik betydning, idet Cubas forsøg på at fortsætte med den eksisterende teknologi (primært amerikansk) måtte opgives, da det var umuligt at importere reservedele eller produktionsudstyr. I en sådan situation blev Cuba, hvis teknikere og højtuddannede stort set var flygtet til USA, tvunget til at udskifte produktionsapparatet med den eneste teknologi, der var til rådighed, nemlig den østeuropæiske, som vanskeligt lod sig anvende sammen med den amerikanske.²⁸

Som nævnt var et af massemobiliseringens vigtigste elementer arbejdskraftens indflydelse på den økonomiske planlægnings gennemførelse, men trods omfattende diskussionsvirksomhed på lavere niveauer manglede i de fleste tilfælde koordineringen af de vedtagne beslutninger. Ganske vist var der som nævnt blevet oprettet et centralt ledelsesorgan JUCEPLAN, hvis formål var et koordinere planerne fra lavere niveau og sørge for en effektiv ressourcealloke-

26) Senghaas, op.cit., p. 278.

27) En oversigt over sammensætningen af Cubas udenrigshandel fra 1959 til 1974, se Carmelo Mesa-Lago, "The Economy and International Economic Relations", i Cole Blasier & Carmelo Mesa-Lago (ed.), Cuba in the World, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1979, pp. 184-185.

28) Boorstein, op.cit., p. 59.

ring. Disse centrale ledelsesorganer og organerne på regionalt og lokalt plan havde imidlertid kun ringe indbyrdes forbindelse, således at resultatet blev stadige revisioner af planmålene uden at disse blev andet end de centrale ledelsesorganers ønsketænkning, ligesom fordelingen af de i forvejen knappe ressourcer led af alvorlige mangler og prægedes af konkurrence mellem forskellige organer og sektorer.²⁹ Clive Y. Thomas har netop betonet nødvendigheden af i en selvcentreret udvikling at kende adgangen til ressourcer, arbejdskraft, udenlandsk valuta etc. for at afgøre akkumulationens optimale niveau og for at undgå, at en del investeringer slog fejl.³⁰ En sådan betingelse for planlægningen kunne imidlertid ikke opfyldes på Cuba, hvor der kun i ringe grad eksisterede statistisk materiale, og hvor teknikerflugten skabte en betydelig mangel på planlæggere.

Erfaringerne fra Cubas første udviklingsstrategi, hvor man satse på en hjemmemarkedsorienteret produktionsstruktur, hvor befolkningen gled produktivt ind, hvor man satse på allerede eksisterende teknologi og forsøgte at etablere en selektiv udenrigshandel, hvor råvarer skulle indtage en stadig mindre del, viser tydeligt diskrepansen mellem de teoretiske arbejder og de praktiske vanskeligheder i den internationale klassekamp. I de teoretiske arbejder ses udviklingen isoleret, idet man abstraherer fra forhold som en fjendtlig imperialistisk modstand mod selvcentrering, hvor Cubas eksempel viser, at en selektiv udenrigshandel, frit teknologivalg og en rationel udnyttelse af egne ressourcer blev væsentligt besværliggjort, således at krav om en hastig materiel fremgang for befolkningen kom i modstrid med vækststrategien.

3. Sukker som løftestang, udviklingsstrategien 1963-70

Efter produktionsfaldet i slutningen af 1961 og det markante tilbageslag året efter blev det tydeligt for den revolutionære regering, at der var et væsentligt behov for at udarbejde et planlæg-

29) Om problemerne ved introduktion af en planmæssig ledelse af produktionen, se René Dumont, Cuba: Socialism and Development, New York: Grove Press, 1970, pp. 58-103.

30) Clive Y. Thomas, op.cit., p. 129.

nings- og ledelsessystem, der effektivt kunne styre og samordne ressourcerne inden for de produktive sektorer ud fra produktivkræfternes udviklingstrin. Den katastrofale økonomiske situation i 1962 startede samtidig arbejdet med en revision af udviklingsstrategien, idet man erkendte, at det var nødvendigt i en overgangsperiode at måtte satse på en valutaskabende eksportvirksomhed, hvis man ville beholde støtten fra befolkningen og dermed fjerne grundlaget for de kontrarevolutionære kræfter, der fortsat var virksomme på øen, ikke mindst i landbefolkningen.

I midten af 1963 blev den ambitiøse differentiering af landbrugs- og industriproduktionen derfor opgivet, hvorefter man gik over til en landbrugsorienteret strategi med sukkerproduktionen som løftestang, ligesom kvægproduktionen skulle være det andet tyngdepunkt som eksportorienteret sektor, der skulle skaffe valuta til Cubas import af såvel produktionsmidler som forbrugsvarer. Revisionen af udviklingsstrategien var således en ændring af den hidtidige dissociative udviklingsstrategi forstået som verdensmarkedsafkobling og selvcentrering. Vægten på sukkerproduktionen var i realiteten en tilbagevenden til råvareproduktion/monokultur, hvor eksportvaren var lidt eller slet ikke forarbejdet. Situationen i 1962 var dog anderledes end før revolutionen, idet overskuddet fra produktionen nu ikke længere gennem de amerikanske kapitalinteresser forsvandt fra det økonomiske kredsløb, men tænktes anvendt til investeringer i den importsubstituerende industri, man fortsat fastholdt som et langsigtet mål for Cuba. Denne ændrede strategi skabte således ikke en ny enklave i økonomien, men sukkerproduktionen havde alligevel en tendens til ikke at indgå i et hjemmemarkedsorienteret produktionssystem, selv om der i strategien blev lagt vægt på koblingen til industrien ved udbygningen af produktionen af landbrugsmaskiner, kunstvandingsanlæg, gødning etc. Derimod var ændringen en tilbagevenden til den før-revolutionære tilstand, hvor der var en høj ratio i udenrigshandelen i forhold til nationalproduktet, samtidig med en høj varekoncentration i eksporthandelen. De negative sider af en sådan omlægning blev i nogen grad begrænset af handelsaftalerne med de socialistiske lande, der på forhånd aftog en betydelig del af sukkerproduktionen til priser, der lå over verdensmarkedsprisen. Den resterende del af produktionen var dog fort-

sat afhængig af bevægelser på verdensmarkedet, hvilket vanskeliggjorde en effektiv planlægning.³¹

Samtidig med revisionen af vækststrategien førtes i de centrale politiske organer diskussioner om den institutionelle strategi og mobiliseringsstrategien, idet erfaringerne fra de første år havde vist, at man savnede et effektivt planlægnings- og ledelsessystem, der kunne styre og samordne ressourcerne i de produktive sektorer. Debatten om den socialistiske organisering førtes primært i det teoretiske tidsskrift "Cuba Socialista", hvor indlæggene kunne deles i to principielle positioner. En gruppe med minister for udenrigshandel Alberto Mora og lederen af jordreforminstituttet INRA, Carlos Rafael Rodriques i spidsen. Denne gruppe var talsmænd for selvfinansieringsprincippet, der netop var ved at vinde indpas i sovjetisk planlægning. Vægten i selvfinansieringssystemet var lagt på en betydelig decentralisering, hvor virksomhederne havde muligheder for at råde over en del af overskuddet til geninvestering eller til forbedring af sociale forhold i virksomheden. Produktionen kunne desuden finansieres gennem banklån fra det centrale finansieringsorgan, hvor man imidlertid skulle tilbagebetale med renter, ligesom pengeværdier skulle opretholdes for at være i stand til at måle den enkelte virksomheds produktivitet. Der lagdes således vægt på kapitaleffektivitet, hvorfor spørgsmålet om den ideologiske effekt af systemet nedprioriteredes, mens anvendelsen af et differentieret lønsystem baseret på materielle incentiver i overensstemmelse hermed søgtes gennemført.³²

Den anden position, der især blev indtaget af industriminister Che Guevara, lagde i diskussionen vægt på den såkaldte budgetfinansiering, hvor hovedvægten blev lagt på statsbudgettet og de centrale planlægningsmyndigheders regulerende funktion som formidler, fordeler og kontrol af virksomhedernes finansiering. I modsætning til selvfinansieringssystemet havde virksomhederne ikke under budgetfinansieringen rådighed over et eventuelt overskud, idet dette skulle fordeles centralt til de vigtigste områder. Der var således heller ikke muligheder for selvstændige initiativer i form

31) Clive Y. Thomas, op.cit., pp. 53ff.

32) Om planlægningsdebatten, se Kenneth Hermele, "Planeringsdebatten 1963-64: om moralske och materiella drivkræfter", Kommentar, Vol. 7 (1974), pp. 36ff.

af optagelse af lån, ligesom der ikke i systemet blev lagt vægt på den enkelte virksomheds produktivitet og overskud, men udelukkende på den totale produktion og den totale ressourceallokering. I denne centralistiske model var der således ikke lagt vægt på materielle incentiver i produktionen, som Guevara fandt i modstrid med de socialistiske principper, hvorimod man betonedede den moralske side, hvor man uanset aflønning arbejdede som ansvarlig for opbygningen af det socialistiske samfund.³³

Selvfinansieringssystemet blev i årene fra 1963 anvendt i landbruget, mens budgetfinansieringen var overvejende i industrien, men begge systemer blev dog kun anvendt i en modificeret form, således at underskud i selvfinansierede virksomheder ofte blev dækket direkte over statsbudgettet. Der var således ikke nogen klar stillingtagen til systemerne, og Castro ønskede tilsyneladende ikke frem til 1966 at deltage i debatten.³⁴

Den øgede vægt på landbrugsproduktion og kravet om en mere effektiv planlægning nødvendiggjorde en omfattende ekspropriation af den eksisterende privatejede jord, hvilket skete i oktober 1963, hvor maximumgrænsen for privatbrug nedsattes fra 400 til 67 ha. Herved kom den statslige sektor til at omfatte omkring 60% mod knap 40% private jorder fordelt på 200.000 småbrug.³⁵ Denne øgede kontrol med produktionsjordene blev grundlaget for udarbejdelsen af en mere detaljeret planlægning, især inden for sukkerproduktionen, hvor man regnede med en gradvist voksende høst fra 6 millioner tons i 1966 til 10 millioner i 1970. Eksportindtægterne fra denne produktion skulle derefter danne grundlag for en ekspansion inden for den importsubstituerende industrisektor.

Efter betydelige resultater i landbrugsproduktionen i perioden 1963-64, hvor man oplevede en generel stigning i den totale produktion på ca. 20%, begyndte nye vanskeligheder at melde sig efter 1964, hvor man ikke nåede planmålene for sukkerproduktionen. Dette

33) For de vigtigste af Ches teoretiske skrifter om socialismens politiske økonomi, se Ernesto Che Guevara, Politische Schriften. Eine Auswahl, Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1976.

34) Carmelo Mesa-Lago, "Ideological, Political, and Economic Factors in the Cuban Controversy on Material Versus Moral Incentives", Journal of Inter-American Studies and World Affairs, Vol. 14 (1972), pp. 65ff.

35) Sergio Aranda, La revolución agraria en Cuba, Mexico D.F.: Siglo Veintiuno, 1976.

fald skyldtes i høsten 1966, hvor høsten kun blev på 4,45 millioner tons, bl.a. en omfattende tørke, men resultatet understregede samtidig den manglende udbygning af industrien, der ifølge planen skulle have forsynet landbruget med kunstvandingsanlæg.³⁶ Problemet lå imidlertid ikke blot i den manglende udbygning af kunstvandingsanlæg, men også i en faldende produktivitet i landbruget, hvor man fortsat anvendte materielle stimuli med en differentieret løn-skala. Denne motivation om højere løn svækkedes imidlertid afgørende ved en stadig mere omfattende varemangel, således at højere indtægter næsten kun kunne finde anvendelse på det sorte marked.³⁷

Erfaringerne fra landbruget i 1965-66 betød, at Castro gradvist overtog Che Guevaras position i planlægningsdebatten, hvor han blev talsmand for budgetfinansiering og moralske incentiver. Baggrunden for Castros position skal utvivlsomt søges i den omstændighed, at produktionsfaldet, varemanglen og den store købekraft havde gjort materielle stimuli umulig.³⁸ Efter 1966 blev anvendelsen af moralske stimuli overvejende, idet man gik over til belønninger i form af medaljer, udnævnelser til "arbejdets helt" etc. Den væsentligste moralske tilskyndelse til deltagelse og offervilje skulle naturligvis være bevidstheden om kollektivt at arbejde med på opbygningen af det socialistiske samfund. Denne ændring i incentivanvendelsen førte til gradvis reduktion af løn udbetalt i kontante penge, afskaffelse af betaling for overarbejde, hvorimod man gik over til en række nye gratisydelser inden for social- og boligsektoren.³⁹

Betoningen af "det nye socialistiske menneske" skete i Castros offentlige taler efter 1966, hvor sukkerhøsten 1970-"el gran zafra" - gang på gang blev trukket frem som det store mål for det cubanske samfund, således at de 10 millioner tons blev til langt mere end et økonomisk mål. Dette blev ligeledes indledningen til en total mobilisering af den cubanske befolkning inden for produktionen, hvor frivillig arbejdskraft og arbejdsbrigader blev væsentlige element-

36) Hubermann & Sweezy, Socialism ..., pp. 65-74.

37) Terry Karl, "Work Incentives in Cuba", Latin American Perspectives, Vol. 2, No. 4 (1975), pp. 28-31.

38) Joseph A. Kahl, "The Moral Economy of a Revolutionary Society", i Irving Louis Horowitz (ed.), Cuban Communism, New York, Transaction 1970, pp. 59ff.

39) Terry Karl, op.cit., p. 31; se desuden Ritter, op.cit., pp. 259-282.

er.⁴⁰ På det økonomiske område prægedes det cubanske samfund i årene efter 1967 af tilstande, der kunne minde om den sovjetiske krigskommunisme, idet man så en lang række indgreb på det økonomiske og politiske felt, især fra foråret 1968, hvor man fra centralt hold iværksatte den såkaldte "revolutionære offensiv". Offensivens første trin blev likvideringen af hele den private sektor inden for handel og håndværk, hvor 55.000 private foretagender eksproprieredes i foråret 1968. Baggrunden for dette skridt var dels ønsket om at få kontrol med så store områder inden for økonomien som muligt, dels at fjerne grundlaget for det hastigt voksende sorte marked.⁴¹

I løbet af 1968 forstærkedes den "revolutionære offensiv" med vægt på subjektive faktorer, idet det viste sig, at produktionen trods en tredobling af investeringerne stagnerede eller var direkte i tilbagegang. Således blev sukkerhøsten i 1968 på kun 5,1 millioner tons mod de planlagte 8 millioner, hvilket var katastrofalt, da netop overskuddet fra sukkerproduktionen skulle danne basis for en omfattende industrialisering efter 1970. Denne krise afspejledes i mobiliseringsstrategien, hvor vægten på moralske stimuli fortsatte, men hvor frivilligheden i arbejdsbrigaderne blev stadig mere tvivlsom, ligesom alle tendenser til uenighed om den førte politik blev undertrykt.⁴²

I 1969 blev den politiske og økonomiske krise helt åbenlys, idet hele det cubanske samfund blev organiseret til at kunne virkeliggøre høsten af de 10 millioner tons sukker i 1970. Dette medførte, at man så stort på planmålet på 9 millioner tons i 1969 og i stedet koncentrerede alle kræfter om en udbygning af sukkercentralerne, infrastrukturen og en forberedelse af såningen etc. Dette resulterede i, at sukkerhøsten i 1969 kun blev på 4,27 millioner tons, hvilket ikke engang var nok til at dække leverancen til Sovjet. Dette "massive pres på masserne" fortsatte ind i 1970, hvor alle kræfter blev sat ind på høsten af "el gran zafra". Folk fra industrien, uddannelses- og socialsektor blev udkommanderet til at deltage i høsten, der i starten så ud til at skulle nå målet, men midt inde i høsten slog kapacitetsvanskelighederne igennem, således at

40) René Dumont, Is Cuba Socialist?, London: André Deutsch, 1974, pp. 73-95.

41) Carmelo Mesa-Lago, "The Revolutionary Offensive", i Irving Louis Horowitz (ed.), Cuban Communism, pp. 73ff.

42) Dumont, Is Cuba Socialist?, pp. 96-111.

den endelige høst blev på 8,5 millioner tons, hvilket var rekord-høst for Cuba, men den omfattende mobilisering havde betydet, at der var sket betydelige produktionsfald i andre landbrugs- og industriområder.⁴³

En endelig opgørelse af vækstrate og udviklingen i de enkelte sektorer under den anden udviklingsstrategi 1963 til 1970 er ikke mulig på grund af den mangelfulde cubanske statistik, der især gør sig gældende for årene 1968-69. Nyere cubanske behandlinger i forbindelse med grundige analyser af Carmelo Mesa-Lago og Claes Brundenius viser dog nogle tydelige tendenser i vækststrategien. Opgørelser over bruttoværdien af landbrugsproduktionen viser, at sukkerproduktionens værdi voksede, men langt fra så meget at det kunne modvirke det direkte fald i landbrugsproduktionen uden for sukkersektoren, og stagnationen i kvægavlen, der skulle have været en dynamisk eksportsektor ved siden af sukkeret.⁴⁴ Opgørelsen over industriens udvikling viser, at der generelt skete en beskeden vækst i de fleste sektorer, f.eks. letindustrien og mineralindustrien, mens der skete fald i tekstilindustrien. Mere betydelige vækstrater sås derimod kun inden for den kemiske industri og konserverindustrien.⁴⁵

I forhold til de opstillede planmål var disse resultater særdeles skuffende, ikke mindst når det cubanske folks anstrengelser og de foretagne investeringer blev taget i betragtning. Det mislykkede forsøg på at skabe det økonomiske grundlag for en bredere hjemmemarkedsorienteret industrialisering blev fulgt af indgående diskussioner om den førte politik og årsagerne til de dårlige resultater. I denne diskussion blev den ringe arbejdsproduktivitet fremhævet som et væsentligt element. Forklaringen på, at det ikke lykkedes at fastholde befolkningens produktive inddragelse var imidlertid ikke entydig. Castro pegede selv på den overdrevne anvendelse af moralske stimuli, hvor han personligt tog skylden for overvurderingen af bevidsthedens relative autonomi i forhold til produktivkræfternes

43) Oversigter over landbrugs- og industriproduktionen i perioden, se Carmelo Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., pp. 172 og 177.

44) Claes Brundenius, "Measuring Economic Growth & Income Distribution in Revolutionary Cuba", Research Policy Studies, Lund University, Discussion Paper Series, No. 130 (July 1979).

45) Carmelo Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., pp. 176ff.

udvikling.⁴⁶ Medvirkende til de skuffende resultater var imidlertid også misforholdet mellem den anvendte teknologi og arbejdskraftens uddannelsesniveau, idet man bl.a. inden for sukkerproduktionen indførte avanceret østeuropæisk teknologi, der ikke blev udnyttet rationelt.⁴⁷ Denne tendens til at overtage udenlandsk teknologi direkte viste sig ved en stigende tendens til at overtage hele fabriksanlæg fra Sovjet, frem for maskindele til videreforarbejdning. Denne tendens var særlig fremtrædende i årene 1968 til 1970, hvorefter man gik tilbage til en mere begrænset bistand i form af færdige fabriksanlæg til fordel for produktionsudstyr, som skulle tilpasses cubanske forhold.⁴⁸

Som nævnt var udviklingsstrategien efter 1963 til dels et skridt bort fra en dissociativ udvikling, idet man vendte tilbage til eksportorienteret produktion af landbrugsvarer. Strategien skulle for en kort periode skabe baggrund for en bred industrialisering, dels gennem handel med og teknisk hjælp fra de socialistiske lande, dels gennem salg på verdensmarkedet af den del af sukkerproduktionen, som ikke blev leveret til de socialistiske lande. På grund af de ringe resultater inden for eksportsektorerne fik denne verdensmarkedsrettede produktion ikke nogen væsentlig indflydelse på udviklingen i Cubas handelsstruktur. I perioden 1963 til 1970 faldt de socialistiske landes andel af Cubas handel fra 75,8% til 71,5%, men Sovjets andel var vokset fra 44,2 til 51,7%, hvorimod Kinas del var formindsket fra 11,6 til 6,3.⁴⁹ Væksten i samhandelen med de ikke-socialistiske lande skal ses som et resultat af USA's manglende evne til at få andre kapitalistiske lande til at undlade at eksportere til Cuba, f.eks. Frankrig, Vesttyskland og Italien, ligesom Japan blev en stadig mere betydelig handelspartner.⁵⁰

Sammensætningen af Cubas eksport i perioden frem til 1970 forblev i overensstemmelse med strategiens centrale element baseret

46) Se f.eks. Castros tale fra 1970 "Att vända nederlaget till seger", i Fidel Castro & Raul Castro, Socialismen segrar: Tal under åren 1970-75, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1976, pp. 11-56.

47) Breuer, op.cit., pp. 208ff.

48) Cole Blasier, "COMECON in Cuban Development", i Blasier & Mesa-Lago (eds.), Cuba in the World, p. 230.

49) Carmelo Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., pp. 184-186.

50) Carmelo Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., p. 193.

på råvarer, således at sukkeret i det meste af perioden udgjorde over 80% af eksporten, mens mineraler lå på omkring 10% (primært nikkel), tobak omkring 5% og de øvrige 5% fordelt på andre varer. Importen var mere differentieret med fødevarer, produktionsudstyr og brændstof (olie) som de største poster i hele perioden, uden at der skete væsentlige ændringer i årene helt tilbage fra 1959.⁵¹

4. Vækst og institutionalisering. Revision af udviklingsstrategien efter 1970

Diskussionen efter sukkerhøsten 1970 førte til en række revisioner af dele af udviklingsstrategien, primært omkring mobiliseringsstrategien og den institutionelle strategi. Ændringerne inden for vækststrategien fremstod ikke i samme grad som en brat ændring, men er udviklet i løbet af 70'erne til en modificeret strategi, hvor sukkeret fortsat indtager en vigtig rolle, uden at man har sat ambitiøse planmål for produktionen. Eksporten skulle desuden differentieres ved udbygning af fiskeindustrien, således at eksportvarerne skulle være forarbejdede fisk (frosne eller på dåse) ligesom udvinningen af Cubas vigtigste metal, nikkel, skulle brydes i større mængder end tidligere. Perioden efter 1970 kan således ikke karakteriseres som en tilbagevenden til en hjemmemarkedsorienteret produktionsstruktur, men på mange områder blev der efter 1970 lagt vægt på etableringen af en sammenhængende økonomi. Inden for sukkerproduktionen er der således etableret fabrikker, hvor det tiloversblevne rør omdannes til cellulose og papirmasse, som tidligere i betydeligt omfang blev importeret, ligesom man er begyndt at anvende biprodukter ved nikkelbrydningen i den indenlandske stålproduktion.⁵² Den mindre vægt på sukkerproduktionen har betydet, at der efter 1970 er blevet satset kraftigere på en hurtig udvikling af det importsubstituerende landbrug, primært en øget produktion af ris, kød, mejerivarer, fjerkræ og æg. Industripolitikken koncentreredes fortsat om udviklingen af nøgleindustrier, der enten sørgede for inputs til landbruget, f.eks. gødning og cement eller forarbejdede dets produkter, f.eks. konserverindustrien. Desuden skulle der

51) Carmelo Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., p. 192.

52) Cole Blasier, op.cit., p. 250; se desuden Theodore H. Moran, "The International Political Economy of Cuban Nickel Development", i Blasier & Mesa-Lago (ed.), Cuba in the World, pp. 257-272.

ske en yderligere udbygning af den importsubstituerende industrisektor, først og fremmest af produktionen af husholdningsartikler og tekstiler.⁵³

Reorganiseringen af sukkerproduktionen efter 1970 har primært været koncentreret om en rationalisering, der skulle overføre arbejdskraft og jord til andre områder uden at dette betød en nedgang i produktionen. I erkendelse af, at landets infrastruktur og ressourcer ikke var tilstrækkelige til at producere 10 mill. tons, hvis værdi for den samlede udvikling desuden var tvivlsom, har man i 70'erne regnet med en høst på 6 til 7 millioner tons om året stigende til 8 millioner frem mod 1980. Høsten har i perioden efter 1970 været langt mere konstant end tidligere, hvilket primært skyldes øget anvendelse af gødning, kunstvanding, bedre sorter og mekanisering, f.eks. blev høsten i 1978 på 7,3 millioner tons, hvilket er den næststørste høst på Cuba.⁵⁴ Dette er sket samtidig med, at arbejdsstyrken er blevet væsentligt formindsket, idet man før revolutionen beskæftigede knap en halv million rørhøstere mod nu omkring 40.000. Anvendelsen af frivillige arbejdsbrigader er desuden væsentlig formindsket, først og fremmest på grund af effekten i andre sektorer, men også på grund af for ringe produktivitet. Af størst betydning for denne relative konsolidering af sukkerproduktionen har været, at det er lykkedes at udvikle mekaniske sukkerhøstmaskiner, der kan anvendes i det meget ujævne cubanske terræn, hvor tidligere importerede maskiner viste sig uanvendelige. Mekaniseringsgraden nærmer sig de 50% mod 11-12% i 1973, men det er erkendt, at man ikke når op på de 80%, der blev sat som mål i Cubas første fem-års plan 1976-80.⁵⁵

Perioden efter 1970 har været præget af et stadigt snævrere samarbejde med de socialistiske lande, hvor Cuba i 1972 blev optaget som fuldt medlem af COMECON med preferencestatus (som Mongoliet). Cubas planlægning, først og fremmest den første fem-års plan, er således koordineret med de øvrige lande, ligesom Cuba er knyttet

53) Fidel Castro, Beretning .., op.cit., p. 47; desuden "Cuba: From Great Leap forward to Long March", Latin American Economic Report, Vol. VI, No. 3 (20 January 1978), pp. 20-22.

54) National Bank of Cuba, Development and Prospects of the Cuban Economy, La Habana, 1975; 1978-høsten, se "Granma", Official Organ of the Central Committee of the Communist Party of Cuba (2 July 1978).

55) Carmelo Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., p. 173.

rende betydning for Cubas økonomi i 1970'erne har det ligeledes været, at Sovjet til gengæld for sukker- og nikkelleverancerne har sørget for langt størstedelen af Cubas behov for olie og brændstof til faste priser, der trods påvirkninger fra verdensmarkedet har ligget lavere og ikke har været underlagt de voldsomme svingninger på verdensmarkedet, hvilket har været af betydning for effektueringen af en planøkonomi.⁵⁹

Optagelsen af Cuba i COMECON skete på et tidspunkt, hvor resultaterne af bestræbelserne for at effektivisere planlægningen var begyndt at give resultater. På dette tidspunkt havde landet efterhånden fået uddannet planlæggere, der i samarbejde med sovjetiske teknikere udbyggede et avanceret planlægningssystem baseret på data-systemer, således at Cuba i 1970'erne efterhånden blev i stand til at opfylde kravet om kendskab til ressourcerne i produktionen. Det første resultat af dette arbejde var udarbejdelsen af landets første fem-års plan, der gælder perioden 1976 til 1980. Fem-års planen afstikker imidlertid kun hovedlinier, mens detailplanlægningen blev udlagt til de enkelte virksomheder og efter 1976 også til de folkevalgte kommunal- og regionalråd, der blev de væsentlige fornyelser i det nye demokratiske system, Poder Popular (folkemagtsorganerne).⁶⁰

Den styrkede planlægning havde snæver forbindelse med forsøget på at forbedre kapitaleffektiviteten, hvor problemet fra 1966 til 1970 havde været, at der trods store investeringer kun havde været beskedne økonomiske resultater. Efter 1970 lå det klart, at dette bl.a. skyldtes, at man ukritisk havde overtaget Sovjets vægt på højt udviklet teknologi uden at have den tilstrækkeligt faglærte arbejdskraft, således at denne teknologi ikke blev udnyttet eller blev ødelagt på grund af utilstrækkelig fagkyndig behandling. Efter 1970 har man således bestræbt sig på en mere afbalanceret teknologianvendelse, der svarede til det cubanske uddannelsesniveau. I forbindelse hermed oprettedes ved de store industrianlæg tekniske

59) Pérez-Lopéz, *op.cit.*, pp. 279-280.

60) Omkringudviklingen af folkemagtsorganernes opbygning og forhold til produktionen, se Cynthia Cockburn, "People's Power", i John Griffiths & Peter Griffiths (eds.), *Cuba: The Second Decade*, London: Writers and Readers, 1979, pp. 18-35.

til de østeuropæiske lande gennem betydelige bilaterale aftaler om samhandel og teknisk bistand. Cubas integration i COMECON har haft afgørende betydning for udformningen af den reviderede udviklingsstrategi efter 1970, hvor landet er indgået i "the world system of socialist division of labor". Essensen i COMECON-samarbejdet har været kravet om den gensidige nytte, således at produktionen i de enkelte lande til dels har været bestemt af landets forudsætninger. I dette samarbejde er det tydeligt, at Cubas rolle er at være leverandør af sukker og nikkel, samt i mindre grad tobak og citrusfrugter, mens landet til gengæld får leveret olie, kemiske artikler samt dele til opbygning af en industrisektor.⁵⁶ Denne aftale kan således siges at cementere Cubas rolle som producent og eksportør af råvarer, hvilket vanskeliggør en mere differentieret udenrigshandel, idet samhandel med u-lande kun er mulig i ringe grad, da disse lande ofte producerer de samme varer. Derimod kan sukker- og nikkelproduktionen ikke siges at forhindre opbygningen af en indenlandsk industri, idet den tekniske bistand fra de socialistiske lande primært er koncentreret om udbygningen af den importsubstituerende industri,⁵⁷ ligesom der i de sidste år er vokset en forarbejdningsindustri op i forbindelse med sukker- og nikkelproduktionen.

Fordelene for Cuba ved samarbejdet med de socialistiske lande har primært været langsigtede handelsaftaler med faste priser på sukker og nikkel til priser, der generelt har været over verdensmarkedsprisen (undtagelsen var perioden fra foråret til sommeren 1974, hvor priserne på sukker på verdensmarkedet steg eksplosivt fra 10 til 50 cent pr. pound, men Sovjet forhøjede kort efter prisen i den allerede indgåede aftale). Det høje prisniveau på sukker holdt imidlertid kun kort, således at prisen på verdensmarkedet efter 1975 har ligget væsentligt under prisen inden for COMECON-landene.⁵⁸ Ligeledes har Cuba fået betydeligt højere priser for sin eksport af nikkel gennem sine bilaterale aftaler, især med Sovjet, der har været interesseret i sikre leverancer af metallet. Af afgø-

56) Cole Blaiser, *op.cit.*, pp. 245ff.; se desuden A. Voronov, "Soviet-Cuban Cooperation Enters New Stage", *International Affairs*, Moskva (sept. 1972).

57) Cole Blaiser, *op.cit.*, p. 230.

58) Carmelo Mesa-Lago, "The Economy ..", *op.cit.*, p. 169; se desuden Jorge F. Pérez-López, "Sugar and Petroleum in Cuban-Soviet Terms of Trade", i Blasier & Mesa-Lago (eds.), *Cuba in the World*, pp. 273-296.

skoler, således at uddannelsen havde direkte tilknytning til virksomhedernes behov.⁶¹

Under den "revolutionære offensiv" fra 1968 til 1970 var det blevet tydeligt, at arbejdsproduktiviteten var foruroligende lav, hvilket bl.a. viste sig ved en stigende fraværprocent. Allerede fra december 1970 begyndte man derfor en genindførelse af arbejdsnormer i de statslige virksomheder, således at der i slutningen af 1973 var indført normer for arbejdere inden for 53.000 foretagender, der svarede til ca. 70% af arbejdskraften i den statslige sektor. Denne arbejdsnormering var et led i etablering af et differentieret lønsystem, der i højere grad end under den "revolutionære offensiv" byggede på materielle incentiver. Dette betød dog ikke en tilbagevenden til individuelle pengebelønninger, men i stedet et forsøg på en kombination af moralske og materielle stimuli, fordelt såvel individuelt som kollektivt. Dette system drøftedes og blev vedtaget på de cubanske fagforbunds 13. kongres i 1973, hvor materielle incentiver atter blev accepteret, men hvor den væsentlige fornyelse var, at fordelingen af køleskabe og trykkogere, som anvendtes til belønninger for overopfyldelse af planmål, skulle foretages af den enkelte virksomheds egne arbejdere på møder, hvor man foruden arbejdssevne kunne lægge vægt på andre forhold som behov, socialistisk indstilling etc. Denne linie er senere blevet bekræftet på fagforbundenes seneste kongres.⁶²

Et væsentligt problem under "den revolutionære offensiv" havde været den finansielle uligevægt, der var opstået ved misforholdet mellem købekraft og vareudbud, den såkaldte "socialistiske inflation". Efter 1970 er denne uligevægt søgt fjernet dels gennem bortfald af en række gratisydelse, dels gennem prisstigninger på visse forbrugsvarer, f.eks. cigaretter, øl og rom samt alle ikke-nødvendige forbrugsgoder. Ligeledes skete prisstigninger på vand og elektricitet ved et for stort forbrug.⁶³ I løbet af første halvdel af

61) Terry Karl, op.cit., p. 39.

62) "The Revolution could be inconceivable without the Trade Union Movement. 14th Congress of the Central Organization of Cuban Trade Unions". Granma. Official Organ of the Central Committee of the Communist Party of Cuba (10 December 1978).

63) Carmelo Mesa-Lago, Cuba in the 1970s. Pragmatism and Institutionalization, Albuquerque: University of New Mexico Press, 1978, rev.ed., pp. 40-42.

1970'erne, hvor den økonomiske vækst var betydelig, løstes en del af problemet desuden ved en øget varemængde i forretningerne, uden at man dog har kunnet undgå rationeringer på basisvarer. Den kontrol med den "socialistiske inflation", der har fundet sted i 1970'erne, skyldes således en kombination af disse elementer, hvor prisstigningerne tegner sig for 13%, mens en forøgelse af varer og tjenesteydelser udgør de resterende 87%. Dette øgede udbud har haft gunstige virkninger på arbejdsproduktiviteten inden for de fleste sektorer, hvor produktiviteten allerede i slutningen af 1972 var steget med 21%, en udvikling, der er fortsat sammen med en stigende mekanisering og en mere effektiv planlægning.⁶⁴

Den øgede mekanisering, den stigende arbejdsproduktivitet og den mere effektive planlægning har haft en betydelig positiv virkning på vækststrategiens resultater i 1970'erne, idet man efter tilbageslaget i 1968-69 har fået etableret en stabil vækst inden for de fleste produktionsgrene, uanset om der beregnes på grundlag af den materielle produktions størrelse⁶⁵ eller på grundlag af værdien af produktionen.⁶⁶ I den cubanske statistik arbejdes med andre opgørelsesformer end de vestlige landes, hvilket gør sammenligninger vanskelige, idet man i sit "producto social global" ikke inkluderer værdier som uddannelsessektor, bolig- og sundhedssektor, områder hvor Cuba vel nok har gjort sine største fremskridt efter revolutionen. Vækstraten i perioden 1971 til 1975 har imidlertid også uden disse sektorer været, hvad Latin American Economic Report kalder en "remarkable growth", idet den gennemsnitlige årlige vækst har været 13-14%, eller 11,3% pr. capita, mod en negativ vækstrate i 1969 på 1,3%.⁶⁷

Den bedre cubanske statistik har efter 1970 gjort det muligt mere præcist at følge udviklingen inden for forskellige sektorer, hvor ekspansionen især viser sig i de dynamiske hjemmemarkedsorienterede sektorer, f.eks. i produktionen af elektricitet, cement, husholdningsartikler og i landbruget i produktionen af ris og æg, hvorimod produktionen af sukker, tobak og nikkel har været konstant i perio-

64) "Cuba: From Great Leap ..", op.cit., p. 20.

65) Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., pp. 176-180.

66) Brundenius, op.cit., pp. 6ff.

67) "Cuba: From Great Leap ..", op.cit., p. 21.

den og kaffeproduktionen direkte faldende. Af eksportsektorer er det alene fiskeindustrien og i mindre grad produktionen af citrusfrugter, der har ekspanderet i perioden.⁶⁸

Den stærke vækst i produktionen inden for de fleste sektorer, som fandt sted i perioden 1972 til 1975, var imidlertid ikke alene begrundet i etableringen af en mere sammenhængende produktionsstruktur. Svagheden ved ekspansionen var, at den til dels udsprang af bevægelser på verdensmarkedet, først og fremmest i form af de stærkt stigende priser på sukker i 1974/75, hvor værdien af den del af den cubanske eksport til de ikke-socialistiske lande steg voldsomt. Disse betydelige eksportindtægter anvendtes til import af primært teknologi og produktionsmidler fra forskellige vestlige lande, således at andelen i Cubas handel med de ikke-socialistiske lande steg fra 28,5% i 1970 til 40,8% i 1974, mens andelen for de socialistiske lande faldt tilsvarende.⁶⁹ Udviklingen i første halvdel af 70'erne viste, at det trods Cubas indtræden i COMECON kun delvist var lykkedes grundlæggende at omstrukturere relationerne til verdensmarkedet, selv om de faste aftaler med de socialistiske lande forhindrede, at den internationale kapitalistiske krise i samme grad kom til at præge Cuba som andre latinamerikanske lande. Cubas integration i COMECON betød først og fremmest, at en rationel planlægning var mulig, men omsvinget i verdensmarkedspriserne på sukker i 1975/76, hvor prisen faldt fra 50 til 8 cent pr. pound viste, at Cuba fortsat var sårbar over for sådanne bevægelser.⁷⁰ Således faldt vækstraten i 1976 til 3,8%, idet man måtte opgive en del planlagt import, ligesom indtægterne fra eksporten ikke nåede det anslåede niveau. Det er dog lykkedes at fastholde den positive vækstrate, idet man i 1977 havde en vækst i økonomien på 4,3%, mens tallet for 1978 anslås at ligge på knap 8%, trods en fortsat negativ udvikling i priserne på Cubas vigtigste eksportvarer sukker og nikkel.⁷¹

Trods tilbageslaget i 1976 og den fortsatte påvirkning fra bevægelser på verdensmarkedet må det fastslås, at Cuba er kommet over

68) Mesa-Lago, "The Economy ..", op.cit., pp. 176-178.

69) Ibid., pp. 184ff.

70) "Fidel Castro-Speech: The Second Session of the National Assembly of People's Power", Granma (1. jan. 1978).

71) Ibid.

det dødvande, der gennem 1960'erne forhindrede en økonomisk vækst, men nok sikrede befolkningens store flertal bedre levevilkår, især hvad angår uddannelse og social sikkerhed. Efter 1970 er hertil kommet forbedrede materielle vilkår, f.eks. i form af øget forbrug for den enkelte cubaner, hvor forbruget af mejeriprodukter i perioden 1970 til 1974 er steget med 11%, 15% på fisk, 17% på rodfrugter samt 40% på frugt og grøntsager.⁷² Denne materielle vækst er sket samtidig med en fortsat udbygning af uddannelses- og socialsektoren. Således er antallet af studenter på mellemniveau steget fra 590.000 i 1975 til over 1 million i slutningen af 1978. På samme tid er man nået op på 140.000 universitetsstuderende, hvilket var planmålet for 1980. Castro har dog fastholdt, at man stadig har behov for væsentlige investeringer, ikke mindst i infrastrukturen, således at det nuværende forbrugsniveau vil blive fastholdt til 1985.⁷³

Centralt i den cubanske udviklingsmodel har ved siden af øget økonomisk vækst til stadighed været en mere ligelig og retfærdig indkomstfordeling. Uden i øvrigt at komme med talmateriale til belysning af dette problem har f.eks. Archibald R.M. Ritter ment, at den reviderede udviklingsstrategi efter 1970 med større vægt på materielle stimuli, arbejdsnormer og et differentieret lønsystem vil virke i modsat retning og konkluderer, at Cuba efter 1970 har prioriteret økonomisk vækst højere end indkomstudjævning.⁷⁴ Dette problem er taget op af Claes Brundenius, der selv gør opmærksom på det sparsomme og mangelfulde materiale til belysning af udviklingen under revolutionen, men konkluderer, at "these rough estimates clearly indicate, even allowing for large errors upwards and downwards, that a drastic redistribution of income has taken place in Cuba after the revolution, and it is estimated that the poorest 40 per cent were receiving about 20 per cent of the income in the mid-70s as compared with 6 per cent before the revolution".⁷⁵

72) "Cuba: From Great Leap ..", *op.cit.*, p. 21; se desuden Chris Logan, "Economy in the 1970s" i Griffiths & Griffiths (eds.), *op.cit.*, pp. 53ff.

73) Castro, *Granma* (1. jan. 1978).

74) Archibald R.M. Ritter, "The Transferability of Cuba's Revolutionary Development Models" i Blasier & Mesa-Lago (eds.), *op.cit.*, p. 324.

75) Claes Brundenius, "Measuring Income Distribution in Pre- and Post-Revolutionary Cuba", *Cuban Studies/Estudios Cubanos*, Vol. 9, No. 2 (July 1979).

5. Sammenfatning

Den cubanske udviklingsvej efter 1959 set i relation til forskellige teoretiske arbejder om dissociativ udvikling rejser en række problemer. Udviklingen efter 1970 har således vist Cubas evne til etablering af en relativ stabil økonomisk vækst, samtidig med at der udvikledes en differentieret og stadig mere sammenhængende produktionsstruktur. Efter vanskeligheder og alvorlige fejltagelser er det ligeledes lykkedes at finde et rimeligt forhold mellem den anvendte teknologi og landets behov, ligesom planlægningsmekanismernes er blevet stadig mere effektive. Gennem demokratiseringer af fagbevægelse og masseorganisationerne og især gennem etableringen af de folkevalgte folkemagtsorganer er det ligeledes lykkedes at inddrage befolkningen i beslutningsprocessen, også omkring produktionen og dens udformning. Økonomisk vækst, en øget demokratisering og en fundamental forbedring af befolkningens materielle og kulturelle levevilkår er således etableret, selv om Cuba kun delvist har fulgt en dissociativ strategi i form af afkobling fra verdensmarkedet og selvcentrering. Der kan ikke herske tvivl om, at denne udvikling må ses i sammenhæng med Cubas gradvise integration i det økonomiske samarbejde mellem de socialistiske lande, hvor gunstige handelsaftaler, teknisk bistand, en betragtelig kredit fra især Sovjets side har virket befordrende for udviklingen på Cuba. Som allerede nævnt rejser integrationen også væsentlige problemer for den cubanske udviklingsstrategi, idet landet gennem den fortsatte vægt på eksportvarer som sukker og nikkel forhindres i etablering af en hjemmemarkedsrettet produktionsstruktur, selv om det er lykkedes at integrere disse produktionsområder i landets økonomi gennem forarbejdning af biprodukter. De væsentligste problemer ligger i den fortsatte afhængighed af verdensmarkedet, der tydeligt afspejles i Cubas behov for afsætning af eksportvarer til det ikke-socialistiske marked, men også påvirker prisniveau og handelsaftaler mellem de socialistiske lande. Problematisk er det også, at Cuba, der geografisk ikke er tilknyttet det østeuropæiske område, ved den fortsatte satsning på råvarer ikke har mulighed for en mere selektiv samhandel med andre u-lande, her først og fremmest de andre lantinamerikanske lande, hvis eksportstruktur ligner Cubas. Det cubanske eksempel understreger imidlertid også manglen ved de teoretiske arbejder omkring dissociativ udvikling, der betoner nød-

vendigheden af selektiv handel, øjeblikkelig forbedring af massernes levevilkår, hjemmemarkedsorienteret produktionsstruktur baseret på indenlandsk teknologi uden at overveje, hvilke konkrete problemer de imperialistiske magters modstand mod en sådan dissociativ udvikling vil stille de fleste u-lande overfor. Ved at abstrahere fra den internationale klassekamp kommer udviklingsprocessen til at foregå i et tomrum, der ikke ligner den virkelighed, den tredje verden stilles overfor, hvor valget af udviklingsvej ikke foregår ved et skrivebord, men i høj grad bestemmes af benhård nødvendighed for en progressiv bevægelses overleven. Disse mangler ved teorierne om en dissociativ udvikling understreger klart behovet for etablering af forbindelsen mellem teori og strategi baseret på konkrete erfaringer fra u-landenes forsøg på at bryde imperialismens lænker.